

**TOESPRAAK TER GELEGENHEID VAN DE BOEKPRESENTATIE EN DE OPENING VAN DE
TENTOONSTELLING 'IN MEMORIAM' DD. 9/2/2012 IN DE PORTUGESE SYNAGOGE
AMSTERDAM**

Mijnheer de burgemeester, geachte aanwezigen,

Ezechiël van der Klei uit Appingedam zou aanstaande zondag, 12 februari, 78 jaar zijn geworden. Misschien zou hij zijn verjaardag thuis hebben gevierd met zijn kinderen en kleinkinderen en, later op de dag wellicht, met een borreltje voor vrienden en burens. Misschien ook zou Ezechiël van der Klei zijn verjaardag juist in stilte hebben doorgebracht. Een beetje op zijn Gronings: 78 jaar, niks bijzonders, dus *nait te veul gesoes*, niet te veel drukte. Misschien ook had Ezechiël van der Klei dankzij zijn hardwerkende ouders de kans gekregen zijn vleugels uit te slaan, had hij ooit de lange reis van Appingedam naar de grote stad Amsterdam afgelegd en zou hij zondag zijn verjaardag misschien aan de koffietafel van Beth Shalom hebben gevierd.

Maar de laatste verjaardag van Ezechiël van der Klei was zijn negende. Vandaag precies 69 jaar geleden, 9 februari 1943, vertrok uit kamp Westerbork een trein met 1184 personen, allen Joden, richting 'het Oosten'. Onder hen Ezechiël van der Klei, zijn iets oudere broertje Mozes en hun moeder Rachel. Ze moeten de streek waar de trein het eerste uur doorheen reed goed gekend hebben. Hoogezand-Sappemeer, Winschoten, Nieuweschans. Maar vanuit een veewagon valt er niets te zien. Na een lange tocht van drie dagen zonder eten, drinken en sanitaire voorzieningen en in barre vrieskou kwam de trein uiteindelijk in 'het Oosten' aan: Auschwitz-Birkenau. Daar werd Ezechiël van der Klei op zijn negende verjaardag, 12 februari 1943, samen met zijn broertje Mozes en zijn moeder Rachel enkele uren na aankomst vergast. 'Vernichttet', zoals dat in nazi-jargon werd genoemd. Zeven maanden eerder had zijn vader op dezelfde plek hetzelfde lot ondergaan.

Ik moet aannemen, dat verreweg de meesten van u, net als ik tot voor kort, nog nooit van Ezechiël van der Klei hadden gehoord. Zijn naam komt voor op een gedenksteen in zijn geboorteplaats, maar over zijn korte leven is weinig meer bekend dan dat er op zijn negende verjaardag een einde aan werd gemaakt. Het ventje is weggezonden in anonimiteit.

Onbekendheid kan niet gezegd worden van Annelies Marie Frank, geboren op 12 juni 1929 in Frankfurt am Main. Zij kwam met haar familie eind 1933 naar Nederland, in het jaar dat de nazi's in Duitsland aan de macht kwamen. Op haar verjaardag, haar dertiende om precies te zijn, kreeg ze het dagboek, dat haar, na haar dood in maart 1945 in het concentratiekamp Bergen-Belsen, wereldberoemd zou maken. 'Larger than life', zei een Amerikaanse mevrouw laatst tegen me, zich kennelijk niet bewust van de nogal ongelukkige formulering.

Anne Frank schreef en herschreef haar dagboek tijdens de bijna 25 maanden, dat de familie was ondergedoken in het Achterhuis op de Prinsengracht. Na de oorlog bewerkte haar vader, de enige overlevende van de acht onderduikers in het Achterhuis, het dagboek van zijn dochter en vond, zij het met enige moeite, een uitgever bereid het dagboek te publiceren. De rest is geschiedenis. Miljoenen exemplaren zijn er wereldwijd van het dagboek verkocht, jaarlijks bezoeken meer dan 1 miljoen mensen het Anne Frank Huis.

Eindeloos is de reeks boeken en publicaties over haar, de hoeveelheid documentaires, films, toneelvoorstellingen. Het is moeilijk, misschien wel onmogelijk om nog zicht te krijgen op het meisje Annelies Marie Frank. Daarvoor zit het fenomeen Anne Frank te veel in de weg. Ze gaat schuil achter een muur van beelden, die soms overdreven idolaat en sentimenteel zijn of juist, in reactie daarop, overdreven laatzinnig en relativerend. Ze is in de loop der jaren het symbool van van alles en nog wat geworden, haar stem draagt via het dagboek tot in alle uithoeken van de wereld. Maar hoe haar stem echt klonk weten we niet.

Toen ik vorig jaar net was aangetreden als directeur van de Anne Frank Stichting kreeg ik de gelegenheid enkele mensen te spreken, die Anne Frank nog hadden gekend. Eén van hen zei onverbloemd, dat ze het maar een vervelend kind had gevonden. Wispelturig, voortdurend aandacht vragend, altijd op zoek naar het middelpunt van de belangstelling. De woorden brachten me even van mijn a propos, hoe kon iemand zo over Anne Frank te spreken? Het voorval drukte me met de neus op de feiten. Het uitzonderlijke talent, waar haar dagboek uit voortgekomen is, verhoudt zich niet goed tot het gegeven van een gewoon meisje, dat uiteindelijk hetzelfde lot onderging als bijna 18.000 andere kinderen uit Nederland. Door haar dagboek, een genre dat over het algemeen inzicht biedt in het alledaagse leven van iemand, zijn we het zicht op de alledaagse Anne Frank kwijtgeraakt. Het meisje is in zekere zin weggedrukt in anonimiteit, niet vanwege onbekendheid, maar juist door het tegendeel.

Ezechiël van der Klei en Annelies Marie Frank zijn twee van bijna achttienduizend kinderen, die tijdens de oorlog uit Nederland zijn weggevoerd richting 'het Oosten'. Dankzij historisch onderzoek weten we inmiddels veel over de opzet en het functioneren van die vernietigingsmachine, over de registraties, de deportaties, de selecties, de moord, over de Shoah. We denken steeds meer inzicht te krijgen in de psyché van de daders en niet te vergeten hun helpers. We proberen ons een voorstelling te maken van het leven van deze kinderen voor de oorlog uitbrak. Maar desondanks blijft over de meeste slachtoffers de sluier van anonimiteit hangen.

Het is de bijzondere verdienste van Guus Luijters en in zijn kielzog Aline Pennewaard, dat zij ons de gelegenheid geven die sluier op te lichten. 'In Memoriam', ter herinnering, is de titel van het bijna 1000 pagina's tellende boek en van de tentoonstelling in het Stadsarchief. De dikte van het boek illustreert de omvang van de tragedie, die in de ondertitel met een paar woorden wordt aangegeven: 'De gedeporteerde en vermoorde Joodse, Roma en Sinti kinderen 1942-1945'. Dat ook de Roma en Sinti kinderen nadrukkelijk worden genoemd is in de geschiedschrijving over de oorlog niet altijd vanzelfsprekend geweest. Vaak zijn ze vergeten, kennelijk omdat ze getalsmatig een kleine groep vormden in vergelijking met het aantal Joodse kinderen. Maar voor bijvoorbeeld Augusta Weisz maakte het niet uit of ze één van 18 of één van 18.000 was. Het Sinti meisje, net vijf jaar geworden, werd op 3 augustus 1944 vermoord in Auschwitz.

Toen ik u zojuist iets vertelde over het lot van Ezechiël van der Klei heb ik bewust de term vernietigd gebruikt. De term speelt een centrale rol in de herinnering, waar in de titel van het boek naar wordt verwezen. Die herinnering is niet het terugroepen in onze verbeelding van personen of voorvallen uit het verleden, maar betreft het teruggeven van een naam, een identiteit, een gezicht. Niet voor niets is het boek opgebouwd rondom de transportlijsten, de laatste documenten waar de namen van de kinderen worden vermeld. In zijn voorwoord schrijft Guus Luijters hierover:

“(…) hun namen hadden al geen betekenis meer. Anoniem gingen ze de gaskamer in. Nadat ze waren vermoord, werden alle documenten die hun bestaan bewezen, vernietigd: alsof ze er nooit waren geweest.

In dit boek wil ik de vermoorde kinderen weer uit de anonimiteit van het grote getal halen, ze hun naam teruggeven en indirect hun familie, en ze waar mogelijk weer een gezicht geven.”

Het boek en de tentoonstelling zijn het resultaat van jarenlang onderzoek. Je vraagt je af hoe de samenstellers en wellicht ook degenen die daar op de achtergrond bij betrokken zijn geweest dit monumentale werk hebben kunnen volbrengen. Het doornemen van transportlijsten, het lezen van getuigenverhalen, het staren naar foto's van kinderen die vermoord zijn: het vraagt een haast bovenmenselijk vermogen tot zelfbescherming.

De Zuid-Afrikaanse schrijver J.M. Coetzee heeft in wat hij zelf een les noemt, getiteld *The Problem of Evil*, over dit vermogen tot zelfbescherming geschreven. Aanleiding is een zeer gedetailleerde, gruwelijke beschrijving van de executie in een gevangenskelder van de leden van de Von Stauffenberg groep, die op 20 juli 1944 een mislukte aanslag op Hitler pleegden. Moet een schrijver daarvan minutieus verslag doen? Vergiftigt dat niet de menselijke geest, zowel die van de schrijver als die van zijn lezers? 'Blijf weg uit die kelder, sluit de ingang af en plaats alleen een gedenksteen met de namen van de slachtoffers', zo tekent de schrijver de woorden op uit de mond van zijn protagonist.

Bij de Anne Frank Stichting herken ik dit dilemma. Wat laten we zien, zowel in het museum als in onze educatieve materialen? Hoeveel gruwelijkheid moet je tonen om te laten bevatten wat er is gebeurd? En wat laat je niet zien om te voorkomen dat de geest wordt vergiftigd?

Voor de herinnering aan de bijna 18.000 kinderen hebben wij genoeg aan een naam, een geboortedatum, soms een gezicht. Ze staan opgetekend in het boek en tentoongesteld in het Stadsarchief. Een eerbetoon, dat ons in staat stelt dichterbij hen te komen. We leggen onze vinger op de lijst of op de wand, staren naar een foto, prevelen misschien een gebed of fluisteren een naam: Annelies Marie Frank van het Merwedeplein, Ezechiël van der Klei uit Appingedam. Ter herinnering.

Tot slot nog dit. Een paar weken geleden had ik de eer aanwezig te mogen zijn bij de bijeenkomst ter gelegenheid van de afronding van de restauratie van deze synagoge. Zoals u kunt zien is het gebouw in volle glorie hersteld. Hier, in het hart van de stad waar de vernietiging zo onbarmhartig heeft toegeslagen, bloeit opnieuw Joods leven. Ook dat is een eerbetoon.

Ronald Leopold, algemeen directeur Anne Frank Stichting